

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

ЗМЦНЕННЯ УПРАВЛІННЯ ТА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

В.А. Толкачов, М.П. Стеценко, О.О. Семенова, М.Г. Чорний

*Програма Розвитку ООН в Україні, Асоціація природоохоронних територій в Україні,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

STRENGTHENING GOVERNANCE AND FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE NATIONAL PROTECTED AREAS SYSTEM IN UKRAINE. Tolkachov V.A., Stetsenko M.P., Semenova O.O., Chornyi M.G. - Nature Reserves in Ukraine. 2012. 18 (1-2): 1-4. - The results of the United Nations Development Programme and Global Environment Facility project "Strengthening governance and financial sustainability of the national protected areas system in Ukraine" are analyzed.
Key words: biodiversity conservation, protected areas, UNDP

ЗМЦНЕННЯ УПРАВЛІННЯ ТА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ. Толкачов В.А., Стеценко М.П., Семенова О.О., Чорний М.Г. - Заповідна справа в Україні. 2012. 18 (1-2): 1-4. - Проаналізовано результати діяльності Програми Розвитку ООН та Глобального Екологічного Фонду в рамках проекту "Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні".

Ключові слова: охорона біорізноманіття, природоохоронні території, ПРООН.

УКРЕПЛЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПРИРОДООХРАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ. Толкачев В.А., Стеценко М.П., Семенова Е.А., Чорный Н.Г. - Заповідна справа в Україні. 2012. 18 (1-2): 1-4. - Проаналізовані результати діяльності Програми Розвитку ООН та Глобального Екологічного Фонду в рамках проекту "Укріплення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні".

Ключевые слова: охрана биоразнообразия, природоохранные территории, ПРООН.

Природоохоронні території (далі – ПТ) відіграють ключову роль на Землі у збереженні її природного каркасу, відтворенні життя та біологічного різноманіття. На даному етапі розвитку цивілізації жодній світовій проблемі не було присвячено стільки рішень ООН, Конвенцій, самітів керівників країн, вищих органів влади держав, світової громадськості тощо, як збереженню біологічного різноманіття та його сталому використанню. Стан біосфери безпосередньо або опосередковано визначає всі головні сфери життя суспільства, як духовні і матеріальні, так і політичні.

Нині знищено або дуже змінено близько 65 % угруповань та екосистем планети. Знищення біорізноманіття, його забруднення і порушення функціональних зв'язків призвели до глобальної екологічної кризи (зміни клімату; руйнування озонового шару; забруднення материків та океанів важкими металами, хімічними сполуками, нафтопродуктами; опустелювання; кислотних дощів; знищення, трансформації та погіршення біорізноманіття), яка в останні 30 років істотно погіршила світову економіку, політику, клімат тощо.

Україна – найбільш розорана держава Європи (рілля охоплює 55 % території). Вона є "лідером" за площею еродованих земель (близько 30 % сільгоспугідь). Це стосується і площі природної рослинності на одну людину, яка є найменшою і становить лише 0,35 га. Площа заповідних земель у 2,5 рази менша від середньоевропейської. І навпаки, забрудненість атмосфери у два-чотири рази більша, а кількість чистої води на одного мешкан-

ця – у 10 разів менша. В комплексі з іншими чинниками це негативно позначається на здоров'ї та соціальних умовах людей і, відповідно, на середній тривалості життя, що на 10–12 років коротша, ніж у розвинених країнах.

Досвід країн Західної та Центральної Європи (Англії, Франції, Швейцарії, Німеччини, Чехії, Польщі та ін.) свідчить про необхідність обов'язкового дотримання щонайменше трьох вимог, а саме: ступеня розораності земель, який не повинен перевищувати 20–30 % території держави (що так і є в цих країнах), високого відсотку заповідності та відповідного законодавства. Приміром, у Швейцарії заповідна площа становить 18,5 %, Австрії – 25 %, Німеччині – 24 %.

За останнє десятиріччя кількість охоронюваних природних територій та їхня площа у світі збільшились більше ніж удвічі: нині під охороною перебуває понад 12 % поверхні суходолу (окрім Антарктиди, де режим суворой охорони поширюється на 10 % її території).

Тенденції розвитку національної мережі природоохоронних територій, в першу чергу об'єктів природнозаповідного фонду, за цей період були близькими до світових. Так, за роки незалежності площа природнозаповідного фонду України зросла більш ніж удвічі, проте вона є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 15,3. Площа заповідних земель у Європі на одну людину становить близько 2220 м² при 570 м² в Україні.

Окрім того, в останні три роки намітились негативні тенденції у розвитку заповідної справи. Площі природ-

но-заповідного фонду збільшуються у середньому на 20 тис. га. Відсоток заповідності, який до 2006 р. планувалось довести до 7 від площі держави, не досягнутий і дотепер.

Зростає загроза втрати уже заповіданих і зарезервованих під заповідання унікальних та еталонних природних комплексів через їхнє нецільове використання та вилучення зі складу земель природно-заповідного фонду. Не відповідає сучасним вимогам стан моніторингу природних комплексів на територіях природно-заповідного фонду загальнодержавного та міжнародного значення. Основними причинами є низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення і недотримання чинного законодавства.

Тому в сучасних умовах крім традиційних джерел збільшення об'ємів фінансування (бюджетні надходження, платні послуги) потрібна комплексна система фінансово-економічних інструментів з метою збільшення доходів для заповідної справи, використання партнерських відносин між державою і приватним сектором для диверсифікації джерел і обсягів фінансування природно-заповідного фонду.

Важливим є інтегроване використання економічних, фінансових та екологічних механізмів зростання благополуччя місцевого населення, створення нових робочих місць (робота в екотуристичному бізнесі, візит-центрах, обслуговування відвідувачів природно-заповідного фонду тощо).

Саме тому для систематичного впровадження цільових механізмів отримання доходів з метою доповнення бюджетних дотацій на систему природоохоронних територій, а також вдосконалення врядування системи ПТ, яке гарантуватиме ефективне використання потоків доходів ПТ для оптимізації впливу з розрахунку на одиницю інвестицій, ПРООН за фінансової підтримки ГЕФ з 2008 р. реалізує проект "Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні". Національна виконавча агенція – Державна служба заповідної справи України (нині – Міністерство екології та природних ресурсів України).

Ціль проекту – допомогти забезпечити довгострокове збереження біологічного розмаїття природно-заповідного фонду України з особливою увагою до ПТ глобального, національного чи регіонального значення. Завданням проекту є зміцнення фінансової стійкості та інституційного потенціалу системи ПТ України. Нормативним рішенням цього завдання є систематичне введення в дію цільових механізмів отримання доходів з метою доповнення бюджетних дотацій на систему ПТ, а також вдосконалення врядування системи ПТ, яке гарантуватиме ефективне використання потоків доходів ПТ для оптимізації впливу з розрахунку на одиницю інвестицій.

Пілотними територіями виконання проекту були Шацький національний природний парк, Національний природний парк "Прип'ять-Стохід" та Регіональний ландшафтний парк "Прип'ять-Стохід".

Безперечно, одним із головних результатів проекту державного рівня стала розробка "Національної стратегії зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій". Документ, підготовлений за участі провідних національних та міжнародних експертів у галузі природ-

но-заповідної справи, пропонує стратегію покращення фінансового стану ПТ для зменшення бюджетних витрат та одночасно підвищення фінансування потреб ПТ.

Метою національної стратегії є:

- розробка механізмів фінансово-економічного стимулювання створення, збереження й відновлення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також залучення інвестицій для їх розвитку;
- забезпечення стабільного фінансування заходів щодо збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- створення фінансово-економічної бази для завершення формування та функціонування репрезентативної мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду як складових національного природного капіталу та європейської екологічної мережі;
- забезпечення ефективного збереження ландшафтного та біологічного різноманіття у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

Документ було схвалено на круглому столі за участю представників міністерств, відомств, громадських організацій, наукових інституцій та бізнесу.

Для допомоги об'єктам ПЗФ у господарюванні в сучасних умовах проектом було розроблено типовий шаблон бізнес-плану для ПТ. Документ має практичну цінність для керівників ПТ, дозволяє будувати відносини з громадою та бізнесом та знайти можливість отримувати додаткові джерела фінансування.

Для підтримки підприємців, що бажають допомагати ПТ в облаштуванні інфраструктури, проектом було впроваджено Програму міні-проектів. Програма передбачала надання грантів під бізнес-проекти у Волинській та Рівненській областях, які допомогли пілотним територіям покращити послуги для туристів й розвинути зелений туризм як одне з джерел додаткового фінансування ПТ.

Важливим компонентом діяльності проекту стало навчання у сфері заповідної справи, адже динамічне розширення мережі об'єктів ПЗФ України потребує, відповідно, й збільшення кількості кваліфікованих фахівців заповідної справи.

У колишньому Радянському Союзі існувала досить розвинена мережа закладів підвищення кваліфікації спеціалістів різних галузей. І хоча вона була досить заідеологізованою, але, безсумнівно, виконувала свою основну функцію. Зокрема, велику роль у формуванні кадрового потенціалу заповідників відігравали курси підвищення кваліфікації для провідних фахівців заповідної справи. На превеликий жаль, за останні 20 років в Україні чогось подібного на державному рівні так і не було створено. Проблема долучення до передового світового досвіду, нових ідей і проектів все гостріше постає перед більшістю ПТ.

Тому в рамках виконання проекту спільно з Канівським природним заповідником була розроблена навчальна програма та навчальні модулі з основних напрямків діяльності в галузі заповідної справи, здійснена їх апробація на тренінгах і семінарах.

Із самого початку реалізації проекту застосували системний підхід:

1. Вивчили потенційну аудиторію слухачів і виявили, що в Україні тільки в галузі заповідної справи потребу-

ють регулярного підвищення кваліфікації більше 5000 спеціалістів.

2. Дослідили пріоритетні навчальні програми і модулі. Такими виявились:

- діяльність служби охорони природно-заповідних територій (ПЗТ);
- еколого-просвітницька діяльність;
- взаємодія адміністрацій ПЗТ із громадами і громадськими природоохоронними організаціями;
- фінансово-економічна стабільність ПЗТ і фандрейзинг;
- правові та юридичні аспекти діяльності ПЗТ;
- особливості взаємодії із ЗМІ;
- взаємодія адміністрацій заповідних територій із місцевою владою.

На основі цього було розроблено план проведення семінарів на 2008–2011 рр.

Результати роботи належним чином оцінені на державному рівні і Указом Президента України № 611/2009 від 17 серпня 2009 р. визначалося створення на базі Канівського природного заповідника Навчального центру підвищення кваліфікації фахівців заповідної справи. На виконання цього Указу наказом ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 829–32 від 18.12.2009 р. створено навчальний центр заповідної справи Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Готовність до тісної співпраці демонструють колеги із Білорусії, Казахстану, Росії.

- У Навчальному центрі заповідної справи розроблені та апробовані тренінгові модулі для таких цільових груп:
- інспекторів служби охорони установ ПЗФ України;
 - працівників відділів екологічної просвіти установ ПЗФ України;
 - економістів установ ПЗФ України;
 - місцевої влади;
 - природоохоронної громадськості.

Тривалість навчання складає 102 години (3 кредити), які слухачі виконують протягом 10–14 днів.

Кожний тренінг складається з блоків різних типів. Універсальні блоки однакові для всіх тренінгів. Це – соціально-психологічні основи спілкування, або “тімбілдінг”, історія заповідної справи, творчі майстерні. Обов’язкові блоки являють собою основну складову семінару. Вони специфічні для кожної цільової групи та вміщують головні предмети навчання. Їм присвячується 60–80% навчального часу. Варіативні блоки дозволяють поглибити знання та навички учасників тренінгів, однак за обставин дефіциту часу не є обов’язковими до викладання. В залежності від специфіки аудиторії, рівня підготовки слухачів та особливостей їх потреб, варіативні блоки можуть змінюватися. Кожний блок розділений на сесії, які охоплюють окремі теми. Така дискретна структура тренінгового модуля дозволяє швидко адаптовувати його до конкретних умов проведення семінару, потреб та побажань аудиторії, а також дає можливість вносити корективи в розклад.

Обов’язкові блоки за цільовими групами

Інспектори служби охорони установ ПЗФ України:

- правові аспекти охорони природи та заповідної справи;

- складання документів та оформлення матеріалів з порушення режиму ПЗФ;
- організація охорони природно-заповідного фонду;
- тактика оперативної роботи;
- необхідна самооборона;
- протипожежна безпека.

Працівники відділів екологічної просвіти установ ПЗФ України:

- робота із засобами масової інформації;
- музейна справа та організація візит-центрів для відвідувачів;
- екскурсії та туризм;
- особливості екопросвітньої роботи з дітьми та молоддю;
- зв’язки з громадськістю;
- основи фандрейзингу.

Економісти установ ПЗФ України:

- державна політика в галузі заповідної справи;
- залучення коштів до установ ПЗФ;
- бухгалтерський облік та оподаткування;
- фандрейзинг.

Місцева влада:

- державна політика в галузі заповідної справи;
- правові аспекти охорони природи та заповідної справи;
- методика створення нових об’єктів природно-заповідного фонду;
- біологічні основи охорони природи.

Природоохоронна громадськість:

- правові аспекти охорони природи та заповідної справи;
- методика створення нових об’єктів природно-заповідного фонду;
- складання документів та оформлення матеріалів з порушення режиму ПЗФ;
- тактика оперативної роботи;
- еколого-просвітницька діяльність у заповідниках та національних парках.

Упродовж 4 років на базі Канівського природного заповідника Київського національного університету імені Тараса Шевченка проведено 17 тренінгів та один міжнародний семінар за участі представників тренінгових центрів Росії, Білорусії, Казахстану та України. Всього пройшли навчання близько 300 чоловік із різних природоохоронних територій. Практично навчанням охоплено всю мережу ПТ України. У взаємодії з Державною службою заповідної справи фахівці заповідника підготували аналітичний звіт, в якому розглянуто питання кількісного і якісного складу працівників природоохоронної діяльності, їх рівень кваліфікації та запропоновано шляхи підвищення професійної майстерності.

Із випускних робіт відібрано найкращі проекти, які профінансовано ПРООН як окремі гранти.

Для оцінки ефективності управління ПТ проектом було розроблено та схвалено Колегією Державної служби заповідної справи України спеціальну методичку, після чого проект регулярно проводив оцінку ефективності управління різних ПТ та створив базу даних за результатами оцінки.

Одним із актуальних завдань проекту стало об’єднання ПТ в єдину організацію для відстоювання власних професійних інтересів. Так було створено Асоціацію

природоохоронних територій України. Основна мета створення такої організації – забезпечити координацію зусиль в галузі заповідної справи, оскільки окремі установи перебувають в підпорядкуванні різних державних органів та мають відмінності у юридичному статусі. Крім цього, зусилля Асоціації спрямовані на підвищення ефективності діяльності системи природоохоронних територій України в цілому.

За підтримки проекту НПП “Прип’ять-Стохід” увійшов до складу водно-болотних угідь міжнародного значення, Рамсарської трансграничної території “Стохід-Прип’ять-Простир”. Ця спільна україно-білоруська територія виявилася першим трансграничним угіддям на території не тільки України, але й СНД. Спеціалістами проекту було також підготовано проект менеджмент-плану для управління територією з новим природоохоронним статусом.

Проект багато зробив для підвищення популярності ПТ серед населення як місця, де можна відпочити та доторкнутися до чарівної природи. Для популяризації ПТ було проведено ряд заходів на пілотних територіях: турніри з сінокосіння низинних боліт “Українська косовиця”, фестиваль екстремального водного туризму “Поліська регата”, фестиваль ПТ “Парад парків”. Проект долучив українців до фотографування та фільмування ПТ, провівши фото- та відеоконкурси “Заповідна Україна”. Виставка кращих фотографій ПТ “Заповідна Україна” побувала у 7 регіонах, її відвідали більш ніж 5 тисяч людей.

Кожен рік за ініціативи проекту місцева громада та волонтери українських ПТ долучалися до акції “Чиста країна”. В рамках заходу у Міжнародний день охорони навколишнього природного середовища (5 червня) проект давав можливість усім бажаючим об’єднатися для прибирання рекреаційних ділянок ПТ, адже не всі туристи охайно прибирають за собою сміття, і не всі ПТ мають можливість власними силами тримати у належно-

му стані величезну територію. За 4 роки акція пройшла у 20 ПТ за участі близько 2 тисяч людей.

У 2010 р., Міжнародному році біорізноманіття, проєкт звернув увагу на проблеми збереження українського біорізноманіття на національному рівні за допомогою інформаційно-просвітницької кампанії “Ми вирізаємо їх з нашого життя”. Біг-борди та сіті-лайти із зображеннями зникаючих тварин та рослин були розміщені у 10 містах країни та вздовж основних автошляхів. Кампанія тривала 1,5 роки. Вперше в Україні питання збереження біорізноманіття отримало настільки широкий розголос.

“Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні” є першим подібним проєктом в Україні. Більшість з активностей проєкту здійснювалися в країні вперше. Багато доробок стали у нагоді як для окремих об’єктів ПЗФ, так і для системи управління ПТ в цілому.

Проект долучив до роботи багатьох партнерів, у тому числі наукові, державні установи, громадські організації, комерційні підприємства, представництва іноземних компаній в Україні, а також дав можливість користуватися кращими доробками світового досвіду організації управління ПТ. Завдяки роботі проєкту широкі верстви населення, діяльність яких не стосується ПЗФ, змогли дізнатися про заповідну природу нашої держави та зробити свій внесок у збереження біорізноманіття України.

Звичайно, одним рухом неможливо привести у дію велику систему. Але діяльність проєкту стала початком змін у практиці вітчизняної природоохоронної діяльності. Перші кроки зроблено, ПТ України взяли на озброєння нові, альтернативні можливості розвитку, змогли об’єднатися в Асоціацію і сьогодні мають можливість разом відстоювати власні інтереси. Цей процес неодмінно буде продовжуватися у напрямку розширення заповідних територій та підвищення якості роботи по охороні цінних природних ландшафтів України.

СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

С.Ю. Попович

Національний університет біоресурсів і природокористування України

THE FORMATION AND CURRENT STATUS OF NATURAL RESERVE FUND OF THE UKRAINE STEPPE ZONE. Popovych S.Yu. - Nature Reserves in Ukraine. 2012. 18 (1-2): 4-11. - The main dates in the history of the natural objects conservation in the Steppe zone of Ukraine are given in general features, beginning almost from the middle of the XVII century. The current state of categorical networks of the protected areas and the peculiarities of their structure for each administrative region in separately is analyzed in detail. The natural reserve index (3,9%) for this natural geographic area is shown for the first time.

Keywords: Nature Reserve Fund, the Steppe zone of Ukraine, natural reserve index.

СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ. Попович С.Ю. - Заповідна справа в Україні. 2012. 18 (1-2): 4-11. - У загальних рисах наводяться основні дати в історії заповідання природних об’єктів у степовій зоні України, починаючи майже із середини XVIII сторіччя. Детально аналізується сучасний стан категоріальних мереж природно-заповідного фонду та особливості їхньої структури окремо для кожної адміністративної області. Вперше виводиться показник заповідності (3,9%) для цього природно-географічного регіону. **Ключові слова:** природно-заповідний фонд, степова зона України, показник заповідності.

СТАНОВЛЕНИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СЕТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА СТЕПНОЙ ЗОНЫ УКРАИНЫ. Попович С.Ю. - Заповідна справа в Україні. 2012. 18 (1-2): 4-11. - В общих чертах приведены основные даты в истории заповедания природных объектов в степной зоне Украины, начиная почти от середины XVIII века.